

Zsákcútából zsákcútába?

A rendszerváltás Kiskunhalason – Polányi szemével

Bevezetés

Kiskunhalasra gyakran ellátogatok az 1970-es évek óta, mivel alig 15 kilométerre fekszik Tázlártól, attól a falutól, ahova doktori kutatómunkám befejezése óta is rendszeresen visszajárok. De komolyabban csak az elmúlt néhány év során (2015 óta) kezdtem foglalkozni ezzel a 30 000 lakosú kisvárossal.¹ A demográfiai adatok világosan mutatják a rendszerváltás következményeit.² A természetes növekedés 1993 után negatív tendenciát mutat, miközben a 60 év felettiek aránya növekszik. A termékenységi visszaesésével párhuzamosan csökken az aktív keresők aránya. A kilencvenes évek elején a férfiak halálozási aránya jelentős növekedést mutatott, ami alighanem összefüggésben állt a kor gazdasági válságával és az egészségügyi helyzet romlásával. 1990-ben a munkanélüliek aránya 2,4% volt, 1992-ben, a privatizáció nyomán 12,5%. Ezek a számok nem tükrözik a valóságos instabilitást. Az ipari foglalkoztatásban folytatódott a visszaesés, amely az 1980-as években kezdődött (több mint 50% 1989 és 1997 között).

És máris egy kulcskérdésnél vagyunk. Ha ez a csúszás már jóval 1990 előtt elindult, akkor a rendszerváltás tán mégsem volt olyan „forradalmi”? Sokat írtak külföldön is az új gazdasági mechanizmusról, amelyet hivatalosan 1968-tól vezettek be. A rendszerváltás előtti években a közgazdászok – de szélesebben az értelmiségiek is – egyetértettek abban, hogy az ún. piaci szocializmus csődbe ment,

* E kutatás szerves részét alkotja a hallei Max Planck Intézetben 2013 óta REALEURASIA (Realising Eurasia: Civilisation and Moral Economy in the 21st Century) néven futó, az EU által finanszírozott összehasonlító projektnek; lásd: <http://www.eth.mpg.de/3533659/realeurasia>.

hogy radikálisabb reformok, elsősorban privatizáció, szükségesek ahhoz, hogy a nép kiutat találjon azsákcútból.³ Ez az álláspont az SZDSZ programjában volt a legnyilvánvalóbb; de a magántulajdon elve prominens volt a konzervatív pártoknál is, nemcsak a Független Kisgazdapártnál, hanem az MDF-nél is, igaz, egészen más okok miatt. Később, a Horn-kormány alatt, látjuk, hogy ezekhez az elvekhez a szocialisták is simán alkalmazkodtak. De valóban zsákutca volt-e az új gazdasági mechanizmus? *Was there no alternative* 1990 után?*

Harminc évvel később más a helyzet. Ám nem lehet, hogy a gazdaság, ami oly nagymértékben a német tőkéthől függ, ahol annyi gond van a szakoktatási intézményrendszerben, ahonnan annyi tehetséges fiatal elmenekül, újabb zsákutcaba került?

Kiskunhalas érdekes esettanulmány, mert jól mutatja a piaci reformok egy olyan dimenzióját, amit eddig kevesen vizsgáltak. Pedig a területi decentralizáció igen fontos szerepet játszott már 1968 előtt is. A szocializmust megelőzőn, Halason szinte semmilyen ipar nem létezett. Az ötvenes években nagy volt a politikai káosz és a szocialista mezőgazdasági programmal szembeni ellenállás. A hatvanas évek elejétől azonban, a rugalmasabb mezőgazdasági politika mellett, egymás után jöttek a nagy, ipari beruházások. Több fővárosi nagyvállalatnak kiadták az utasítást, hogy Halason alapítsanak leányvállalatot. A munkaerő nyilván megvolt, a vasúti kapcsolatok szintén. Kétségtelen, hogy a jugoszláv határ közele is szerepet játszott abban, hogy iparosításban Halas felülmúlta Kecskemétet, a megyei fővárost.⁴ Milyen következményei voltak ennek a gyors iparosításnak? Miért kezdett gyengülni ez a folyamat már a nyolcvanas években? Végső István úgy érvel, hogy az „erőltetett iparosítás... az egykori agrárvárosban súlyos buktatókat is rejtett magában.”⁵ A következőkben ennek az állításnak létjogosultságát szeretném megkérdőjelezni.

Gazdasági összeomlás

Érdeemes a mezőgazdasággal kezdeni, már csak azért is, mert az Állami Gazdaság 1990-ben több mint 2000 alkalmazottjával még mindig

* Utalás Margaret Thatcher brit miniszterelnök elhíresült mondására a piacgazdaság, szabad piac, szabadkereskedelem, tágabban a kapitalista globalizáció alternatívátlanságáról: „There is No Alternative” – TINA. (A szerk.)

messze a legnagyobb munkaadónak számított, nemcsak a vidéki, hanem a városi lakosság körében is. Kezdetől fogva világos volt, hogy a Magyar Demokrata Fórum (a Kisgazdapártról nem is beszélve) a régi tulajdonjogot helyezi előtérbe. Ugyanakkor nyilvánvaló volt az is, hogy a földek szétosztása a sikeres nagyüzemi mezőgazdaságot alapjaiban rázná meg. Kevés embernek tetszett az a kompromisszum, amely szerint bizonyos földterületek és gazdasági egységek érintetlenek maradtak, miközben más esetekben licitálni lehetett a szocializmus előtt családi kézben lévő birtokok visszaszerzéséért.⁶ Az eredmény: nemcsak katasztrofális visszaesés a nagyüzemi termelésben, hanem komoly törés a kisüzemi szektorban is. A szocialista mezőgazdaság olyan szimbiózisra épült, amely a hatvanas évektől kezdve tükrözte a magyar piaci szocializmus modelljét. Ettől kezdve a nagyüzemekről nem jött az olcsó takarmány, a kistermelőknek nem volt hová leadniuk sem a hízót, sem a kerti szőlőt és gyümölcsöt, mivel az egész értékesítő rendszer tönkrement.

A mezőgazdasági szövetkezetekben és az ÁG-ban végbemenő elbocsátások minden társadalmi réteget érintettek, leginkább azonban a cigány kisebbséget, hiszen ők általában nem rendelkeztek se szakmával, se egyéb tőkével, és így nemigen tudtak más munkát találni. Néhány évig sikerült még fenntartani a borászati ágazatot is, amely már a Gorbachev-féle alkohol-ellenes politika miatt évek óta válságban volt. 1997-ben az orosz rubelválság következtében ez csődbe ment. A nagy tajói és balotaszállási pincészetek már a század vége előtt hanyatlásnak indultak. Más ágazatokban valamivel jobb volt a helyzet, mert ezeket hozzáértő vezetők meg tudták menteni, a termelőszövetkezetekhez hasonló módon (összevásároltak kárpótlási és más tulajdonjegyeket, és bátran vettek fel hiteleket). De minden szektorban csökkent a termelés és nőtt a munkanélküliség: ez volt az ára annak a néhány év alatt végbemenő folyamatnak, amelyet a szocialista termeléscentrikus rendszer új, tulajdoncentrikus rendszerré való átalakulása jellemezett.

Térjünk át az iparra, amelyet Ván Lajos 1985-ben megjelent írásában még egyértelműen sikertörténetként könyvelt el.⁷ Ugyanakkor az ipari foglalkoztatottság már az 1980-as években is visszaesést mutatott, amikor több nagy halasi vállalat is komoly gondokkal küszködött. Ezek között a *Kötöttárugyár* esete a legismertebb. *Texcoop* néven nem gazdálkodott valami jól, s 1988-ban a gyár egy részét a *Levi-Strauss* cég vásárolta meg. Ez jobban működött, bár a munka intenzitása megnövekedett, amivel nem minden varrónő tudott

lépést tartani.⁸ Ennek ellenére, elsősorban a jó munkabérek miatt, a *Levis* egészen 2008-ban bekövetkezett váratlan bezárásáig megőrizte népszerűségét.

A *Ganz-Mávag* 1988-ben került felszámolásra. Először egy angol, később egy osztrák cég kezébe került.⁹ Miközben több ágazatban a feloszlás után hamar megszűnt a termelés, Kiskunhalason fennmaradt két üzem. A sikeresebb utódceg a *GANZAIR* volt, ahol egy elkötelezett vezetőknek sikerült a vállalkozást rövid időn belül átorientálni a szovjet piacról a világpiacra. Kitűnő szakembereinek köszönhetően a cég napjainkban is folytatja működését. Kérdés, hogy lett volna-e alternatív megoldás, amely itt is lehetővé tette volna az elbocsátások elkerülését. Ahol nem jött egy új, elkötelezett vezető, aki ügyesen élt az megváltozott helyzet adta lehetőségekkel (például a kárpótlási jegyek felvásárlásával, a minisztériumokkal és bankokkal folytatott tárgyalásokkal), ott reménytelen volt a helyzet. Ez volt az *Ikarus* (korábban *Fémmunkás Vállalat*) sorsa. A magyar buszokat világszerte ismerték, a szakképzett munkások szívesen dolgoztak volna tovább, de mindez nem számított az új, „vadkapitalista” körülmények között. De vajon tényleg életképtelen volt ez a vállalat, versenyképtelen a Mercedes buszokkal szemben? Nem lehetett volna akkoriban éppen a német cégekkel tárgyalni, és amíg ez nem történt meg, a nagy gyárat üzemeltetni a közösség érdekében? A privatizációs politika ezt a lehetőséget teljesen kizárta.

Hasonló sémák figyelhetők meg más nagyvállalatoknál is. Az építési ágazatban a *Kunép* volt messze a legnagyobb cég, amely az új gazdasági mechanizmus rugalmasságát fémjelezte, és sok kíválgó teljesítménye is volt. Már 1983-ban kötvényt bocsátott ki, de a gazdasági gondok korai jelentkezése következtében 1990-ben a *Kunépet* is privatizálták, holott világos volt, hogy ebben az ágazatban hosszabb távon szükség lesz ilyen nagyszabású vállalatokra. Ráadásul a *Kunép* sikeresen működött együtt nyugatnémet partnerekkel. Egy fiatal GMK-vezető 1990-ben, kinti tartózkodása alatt, két kollégájával céget alapított. Néhány évvel később, hazatérése után, az NSZK-ban szerzett tőkével sikerült a *Merkbau* tevékenységét a város határain túlra is kiterjeszteni, amely a mai napig hatékonyan működik. A központi épületeket kezdetben egy tázlári vállalkozó vásárolta meg. Egyéb ingatlanüzletekkel kapcsolatosan a vezérigazgatót az a vád érte, hogy képes volt saját szülővárosát is becsapni. A feltételezést az igazgató vehemensen visszautasította.¹⁰ Ennek ellenére, néhány hónap elteltével, a polgármester (akkor még az SZDSZ tagja) pert indított a *Kunép* ellen.

Az alapproblémák a hazai tőke hiányában és a külföldi tőke távolmaradásában keresendők (bár igaz, hogy a kilencvenes években néhány emigráns visszatért szülővárosába, közöttük azonban nem volt fiatal vállalkozó). Az egymást váltó kormányok, pártállástól függetlenül, nem nyújtottak segítséget a halasi iparnak: a helyi hatalom minden választási periódusban különbözött az országban éppen uralkodó párttól, ami nyilván nem használt a halasi problémák kezelésében. A külföldi tőke nagyobb mennyiségű beáramlása csak az új évszázadban kezdődött, akkor is csupán a fogyasztási szektorban (ez alól mindössze a *Shell Benzinkút* képezett kivételt, ami már 1991-ben megjelent a város központjában). A *Halaspack* a Papíripari Vállalatból helyi utódvállalata, 1994-ben megvásárolta teljes egészében az osztrák *Mosburger* cég, de 2002-ben már túladtak rajta és átszervezte az új német tulajdonos. Sokakban felmerült a kérdés: miért volt szükség külföldi beavatkozásra, amikor a vezetés továbbra is ugyanannak a magyar igazgatónak a kezében maradt, a szocialista technológia nem változott, és számottevő beruházások sem történtek.

A fogyasztás terén csak lassan kezdődött el a változás. Ugyan több új bolt és kisvendéglő nyílt ekkortájt, de a kilencvenes években a halasiak többnyire még a régi ABC-ékben és a *Coop* boltokban vásároltak. Némelyik új kezdeményezés gyökerei a 80-as évekre nyúltak vissza, példa erre az állami *Iparcikk Vállalat*, amely már akkor megengedte dolgozóinak, hogy önállóan tevékenykedjenek. Papíron megnőtt az ipari vállalatok száma. De a sok kis családi vállalkozás nem volt elegendő a nagyvállalatok pótlására. Akinek sikerült családi vállalkozását bővítenie, annak egyre nehezebb volt megfelelő szakmunkást találni, mert a szocialista képzési rendszer már nem működött (volt, aki ezért a határon túli magyarok körében, főleg Szabadkán próbált új munkaerőt rekrutálni).

A városi strand a 1990-ben került felújításra, és jól működött. De más környékbeli városokhoz képest a turizmus területén nem történt komoly fejlesztés. A fogászat szinte az egyetlen ágazat, amely mindmáig Halasra csábítja a külföldieket. Ha a strand mellett nem lett volna az 1974-ben megnyílt, több, mint 700 ágyas kórház, valamint több más közszolgáltató intézmény és közigazgatási szerv, túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a laktanyakorszak (illetve a laktanyák bezárása) után Kiskunhalas gazdasága teljesen tönkrement volna. 1994 nyarán a *Halasi Tükör* így is arról számolt be, hogy a város 8500 családjából mintegy 3000-en igényelték szociális segélyt.¹¹

A szakirodalomban klasszikus fogalom a *polgárosodás*, amit a nyolcvanas években többen ismét felfedeztek. Szelényi Iván elemzése szerint, például, az 1970-es és 1980-as években elsősorban vidéken, a gazdasági reformok következtében egy sajátos „szocialista polgárosodás” vette kezdetét, amely sok tekintben felelevenítette a szocializmus előtti időszakra jellemző társadalmi tendenciákat.¹² Mit jelentett ez Kiskunhalason? Az 1950-es és 1960-as évek belvárosi lakótelepei és a Kertváros valamivel később épült társasházai között voltak ugyan lényeges különbségek, de mindkettőre jellemző volt a különböző társadalmi rétegek jelenléte. Ez idővel fokozatosan megváltozott. Egyre több önálló családi ház épült, egészen az 1990-es évek derekáig. A házak és a kertek egyre nagyobbak lettek: az „újgazdagok” látványos fogyasztása egy új polgári osztály kialakulásának kezdetét jelezte.

Ugyanakkor sok ember számára nehezebbé vált a házépítés, részben a munkanélküliség, részben a hitelhiány miatt. A külföldi emigráció ekkor még nem játszott nagy szerepet (ez csak a 2004-ben bekövetkezett EU-csatlakozás után vette kezdetét), de sok fiatal kezdte Budapesten és más nagyvárosban keresni szerencséjét. Egy kisváros tapasztalatai alapján talán túl merész dolog általánosítani a társadalmi rétegződésről, mégis, véleményem szerint, Kiskunhalas példája híven tükrözi az országos tendenciákat. Szaporodtak a bankok és az ingatlanközvetítő meg ügyvédi irodák. Míg az újgazdagok szép villákat építettek maguknak, a munkanélküliek alig tudtak megélni. Egyesek nehezményezték, hogy jóval többet kell dolgozniuk, mint szerettek volna, mások viszont amiatt panaszkodtak, hogy megszűnt a veteményesben és a háztájiban megszokott „második műszak,” mert ezek a tevékenységek elveszítették racionalitásukat.

A polgári társadalomban nagy szerepet játszanak a civil szervezetek. De a civil társadalom ideáljainak megvalósítása rövid időn belül, kedvezőtlen gazdasági körülmények között, nem könnyű feladat, és lehetetlen a háború előtti struktúrákat úgy feleleveníteni, mint ha a négy évtizednyi szocializmus nem is létezett volna. Ez a fogalom nem nagyon segít a rendszerváltás utáni változások megértéséhez. Ironikusnak tekinthető, hogy a szocialista időszakban a színvonalas művelődésre irányuló polgári igények kielégítése sokkal nagyobb mértékű volt, amikor szocialista intézmények adtak otthont olyan népszerű kezdeményezéseknek, mint a *Forrás* és *Új Tükör Klub*, vagy a *Csillagászati Baráti Kör*.¹³

A civil társadalom fogalma helyett hasznosabb Polányi Károly elképzelése a „piaci társadalomról” (*market society*), valamint a gazdaságnak a társadalomból való „kiágyazásáról” (*disembedding*). Röviden: Polányi kiindulópontja az, hogy a gazdaság minden társadalomban összefonódik más intézményekkel, azaz beágyazódik azokba; ez vonatkozik a politikára éppúgy, mint a jogrendszerre; továbbá a gazdasági életet a vallás, az értékrend, a rokonsági és nemek közötti kapcsolatok is befolyásolják. Polányi szerint, a világtörténelem során ez a beágyazottság először akkor szenvedett radikális törést, amikor Nagy-Britanniában a XIX. században a klasszikus liberalizmus kiszakította a gazdaságot hosszú időn át kifejlődött társadalmi környezetéből.¹⁴ Az iparosítás következményeként, rövid időn belül új osztályviszonyok jöttek létre, a föld és a munkaerő piaci áruvá vált, a piaci elv, a pénz és a haszon kerültek az új értékrendszer középpontjába. Mindez bizonyos hasonlóságot mutat a posztoszocialista folyamattal. Nagy különbség azonban, hogy míg Angliában az újonnan megjelenő kapitalizmus egy hosszú évszázadok során kikristályosodott jogrendszerre épült, tehát a kiágyazottság hosszan tartó folyamatként ment végbe, a volt szocialista országokban ez rövid idő alatt, az egész társadalmat alapjaiban megrázó változásként valósult meg, amely az élet szinte minden területén új intézmények kialakítását vonta maga után. Megjegyzendő, hogy Polányi tézise, miszerint a kapitalizmus megjelenése nem organikus folyamat, politikai intervencióval kell bevezetni, Kelet-Európa esetében egyértelműen beigazolódtott.

Polányi szerint, a laissez-faire kapitalizmus valójában illuzórikus, mivel a tiszta piaci „utópia” megvalósítása lehetetlen. Az ilyen kísérletek előbb-utóbb ellenmozgalmakhoz vezetnek, a társadalom ugyanis nem tűri a kiágyazottságot, védekezik a piaci elvek ellen. Ilyen típusú reakciók váltották ki a XX. század nagy tragédiáit, amelyeknek legjellemzőbb példája a fasiszmus. Polányi részletesen foglalkozott ezzel a témával, erre vonatkozó legfontosabb műve az 1940-es évek elején íródott.¹⁵ Egy ehhez hasonló „kettős mozgás” (*double movement*) érezhető manapság is a világ gazdaságban, amelynek gyökerei az 1970-es évek óta eluralkodó neoliberális tendenciákban keresendők. Kelet-Európában különösen erős a tervgazdasággal szembeni reakció. A piaci társadalom létrehozása itt szükségszerűen ellentmondásokhoz vezetett. Polányi szerint a gazdaság általában be van ágyazva a társadalomba. Ez esélyt ad arra, hogy a társadalom részben a gazdaságitól eltérő eszmények szerint éljen. Az *árucseré* mellett léteznek más integrációs formák is: a *reciprocitás*, a *redisztribúció* és a *háztartás*.

Kiágyazódásra akkor kerül sor, amikor a szükséges egyensúly e formák között felborul, például mert – a sztálinizmus alatt – domináns szerephez jut az újraelosztás (*redistribúció*) eszméje, vagy éppen a rendszerváltás után az *árucsere* elve.

A piaci ideológia dominanciája korántsem azt jelenti, hogy az állam visszavonul a gazdasági ügyekbe való beavatkozástól. Ennek éppen ellenkezője következik be: a politikai beavatkozások száma nő, s ennek következményeként a gazdasági élet politizálódik. A koholt vádak és a rágalmozó kampányok néha nemcsak a vállalkozót érintették, hanem családtagjaira is kiterjedtek, akiknek semmi közük sem volt a céghez. Kétségtelen, hogy Kiskunhalas polgármestere városi szinten próbálkozott a liberális ideálok megvalósításával, de szinte azonnal rákényszerült a gazdaságba való beavatkozásra, hogy mérsékelje a „vadkapitalizmus” társadalmi következményeit. A változó viszonyok a Városházán azt mutatják, hogy a halasiak nemigen tudtak védekezni az újonnan érkező kapitalista tendenciákkal szemben, kétségbeesett próbálkozásaiuk eredménytelenek maradtak. Ez így folytatódott az új évszázadban is, mindaddig, amíg 2010-től kezdve Orbán Viktornak és pártjának sikerült egyfajta stabilitást teremteni. Ez a gazdaság országos szintű, új beágyazottságát vonta maga után. A Fidesz sok más vidéki településhez hasonlóan, Kiskunhalason is már 2006-ban győzött a helyi választásokon, de a jobboldali hegemonia itt csak 2014-ben, egy Fideszes polgármester megválasztásával teljesedett ki.

Konkluzió: zsákutcás ország?

A szocializmus a 60-as évek közepétől kezdve radikális változásokat hozott. A következő évtizedekben a halasi fejlődés lépést tartott az országos változásokkal. A 80-as évek végén azután egyfajta megtorpanás érzékelhető. Miközben a sikeresen működő Állami Gazdaság hanyatlásnak indult a szovjet alkoholelleses politika következtében, néhány ipari vállalat gazdasági nehézségekkel küszködött. Budapesti társadalomtudósok akkortájt ebben az addig tipikusként számon tartott szocialista kisvárosban a kulturális élet stagnálásáról írtak.¹⁶ Ez a megfigyelés egyébként alátámasztja Végső Istvánnak a gazdasági helyzetre vonatkozó említett véleményét is. Az összbenyomás egy olyan fiatal szocialista várost mutat, amely a kezdeti nagy lendület után lelassult, és kimerültségében képtelen volt tartani a saját maga által megszabott tempót. Elterjedt az a vélemény is, miszerint mindez

zsákutca volt, a gazdasági problémák pedig bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a piaci szocializmus sajátos magyar modellje mind Hala-son, mind országszerte kudarcot vallott.

De mindezt nem feltétlenül szükséges így látni. Szerintem a magyar modell, nehéz megszületése ellenére, 1956 után sok szempontból óriási teljesítményeket mutatott fel, amelyek komoly tanulsággal szolgálhatnak. Számomra feltűnő, hogy 2018–2019-ben még a legsikeresebb vállalkozók is helytelenítik az akkori politikát, amely oly nagy kárt okozott az üzemeknek és az embereknek egyaránt. Még a rendszerváltás nyertesei, az „újgazdagok” is gyakran kétségbe vonják, hogy az új demokráciában a fővárosi döntések jobban szolgálnák a kisváros lakosságának érdekeit, mint a korábbi szocialista beavatkozások. Ha ilyen hangokat lehet hallani a győztesektől, ne csodálkozzunk azon, hogy szélesebb körökben nagy a nosztalgia a szocializmus nyújtotta biztonság iránt. Végül is, a Kádár-féle társadalmi kompromisszum, legalábbis a kiegyensúlyozott vegyesgazdaság, amit az új gazdasági mechanizmus hívott életre, egy innovatív, beágyazott rendszer volt.

Úgy tűnik, hogy Kiskunhalas 1990 után nem siette el a beilleszkedést az új rendszerbe, talán mert túl sok volt az ellentmondás. Mint mindenütt, az emberek itt is megismerkedhettek a szabadság „rákfenéjével”; például a posztszocialista sajtó bár valóban olvashatóbbá vált, eközben elszaporodott benne az alaptalan becsületsértések száma. Mindent összevetve, a korszakra jellemző demográfiai változások, politikai zűrzavarok és gazdasági válság ellenére, a helyi társadalom meglepően stabil maradt. Noha joggal beszélhetünk politikai és intézményi forradalomról, amely véget vetett az egypártrendszernek és a szovjet katonák kivonulását eredményezte, a társadalmi élet legtöbb területét inkább folytonosság jellemezte. Igaz ugyan, hogy sok új egyesület jött létre, de ezek nagy része csak formálisan volt civil jellegű. Sokan elvesztették állásukat, ám ennek legtöbbször gazdasági s nem politikai oka volt (amennyiben eltekintünk a volt kommunista párt szervezeteitől). Ki merte volna 1990-ben, amikor a Kiszgazdapárt jelöltje bekerült az Országházba, azt jóslni, hogy a következő ciklusban a város képviselője az MSZP jelöltje, az Állami Gazdaság volt jogtanácsosa lesz? Az átmenet fokozatos mivoltát tükrözi az is, hogy ugyanez az ember az új évszázadban nyolc éven át polgármesterként szolgálta városát. Az igazi gyökeres változások – egy új beágyazottság, itt és országszerte is – csak 2006 után kezdődtek el, ennek tárgyalása azonban már nem ide tartozik. De már 2001-ben díszpolgárrá avatták Vincze Ferencet (1916–2004), aki 1960 és 1973 között a kisváros

tanácselnökeként szolgált. A díszpolgári címet „Kiskunhalas város iparosítása, intézményrendszerének megújítása érdekében kifejtett magas szintű munkásságáért” kapta meg. A rendszerváltás után szűk 10 évvel a posztszocialista nosztalgia már erősen teret hódított.

Azóta további 20 év telt el. Az EU csatlakozás ugyan nem hozott új beruházásokat, viszont megkönnyítette a Nyugatra történő emigrációt, mivel a hazai bérek alacsonyak maradtak. A második nyilvánosság helyett egy kapitalista osztályhierarchia megjelenésének lehetünk tanúi. Bevezették a közmunkát, Kecskemétre betelepült a Mercedes gyár, és 2015-ben jött a nagy migrációs válság. E fejlemények nagyrészt új munkalehetőséget teremtettek a város lakóinak, de egyik sem volt olyan vonzó és biztos, mint az a gyári vagy mezőgazdasági munka, amit a piaci szocializmus alatt igénybe vehettek. Van olyan vállalkozó, akinek sikerült a pályázata, és bővíthette üzemét. De ez nem oldja meg a problémákat, ha nem lehet helyben ipari tanulót találni, mert a fiatalok szívesebben vállalnak segédmunkát külföldön, amiből könnyebb megélni, családot alapítani. Közben azok a fiatalok, akik egyetemet vagy főiskolát végeztek, nemigen kívánnak visszatérni szülővárosukba.

Vajon ez nem újabb zsákutca? A piaci szocializmus ugyan nem volt zökkenőmentes, ám ahhoz képest, ami most van, nem csoda, hogy sokan visszasírják. A nyolcvanas években azért lett egyre nehezebb egy kiegyensúlyozott, beágyazott gazdasági rendszert fenntartani, mert ezt gátolta a világ gazdaságba való integráció. De ebből nem az következik, hogy az új gazdasági mechanizmus önmagában hibás és ellentmondásos lett volna, vagy hogy az ipari decentralizáció a mezővárosban alapvetően tévesnek bizonyult. Én inkább azt a következtetést vonnám le, hogy mindaddig, amíg Magyarország a globális kapitalizmus periferiáján helyezkedik el, aligha lehet olyan beágyazottságot elérni, ami alapjaiban különbözik Orbán Viktor populista „maffiaállamától”. „Zsákutcás történelmű” ország?

Köszönetnyilvánítás

Bartha Eszter, Bellér Ildikó, Demeter Gábor, Melegh Attila, Sárkány Mihály, Szakál Aurél és még nagyon sok kiskunhalasi beszélgetőtárs segített e cikk megírásában. Bővített változata a közeljövőben jelenik meg az Ö. Kovács József és Szakál Aurél által szerkesztett kötetben: *Kiskunhalas története 4. Tanulmányok Kiskunhalasról a 20. század második feléből* (Kiskunhalas, Thorma János Múzeum).

- ¹ Halas lakossága folyamatos növekedést mutatott a szocializmus évtizedeiben. 1989-ben érte el a csúcspontját 32 078 fővel. 1990-ben a lakosság száma 29 891-re csökkent. 2019-ben 28 253 a hivatalos szám, de helyi becslések szerint ezek közül több ezer fő általában külföldön tartózkodik.
- ² Ezúton szeretnék köszönetemet kifejezni Scheiring Gábornak, aki a KSH adatait az általa feldolgozott „Privatisation and Mortality” adatbázisból rendelkezésemre bocsátotta.
- ³ Lásd Adam Fabry 2019: *The Political Economy of Hungary. From State Capitalism to Authoritarian Neoliberalism*. London, Palgrave Pivot; Nigel Swain 1992: *The Rise and Fall of Feasible Socialism*. London, Verso.
- ⁴ A Gergely, András 1991: *A pártállam varázstalanítása*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 177.
- ⁵ Végső István 2019: Fejezetek Kiskunhalas gazdaságtörténetéből, 1945–1990; Ö. Kovács József – Szakál Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története 4. Tanulmányok Kiskunhalasról a 20. század második feléből*. Kiskunhalas, Thorma János Múzeum.
- ⁶ Swain, Nigel. (2013) *Green Barons, Force-of-Circumstance Entrepreneurs, Impotent Mayors: Rural Change in the Early Years of Post-Socialist Capitalist Democracy*. Budapest: Central European University Press.
- ⁷ Ván Lajos 1985: Az állami ipar eredményei Kiskunhalason 1970 és 1982 között. *Halasi Téka* 5, 21–29.
- ⁸ Erről cikk jelent meg a *Newsweek* amerikai lapban 1990 októberében. Lásd: *Halasi Tükör*, 1990. november 9.
- ⁹ Cseri Gábor. 2005: *Kiskunhalasi kistérség*, 20.; Budapest, Száz Magyar Falu Könyvesháza.
- ¹⁰ Lásd Csapó István levelét dolgozóinak, *Halasi Tükör* 1991. január 4. 4.
- ¹¹ *Halasi Tükör* 1994. augusztus 10.
- ¹² Szelényi, Iván 1988: *Socialist Entrepreneurs. Embourgeoisement in Rural Hungary*. Madison, University of Wisconsin Press.
- ¹³ Lásd Micheller Hajnalka 2019: Egyesületi élet Kiskunhalason a 20. század második felében; Ö. Kovács József – Szakál Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története 4. Tanulmányok Kiskunhalasról a 20. század második feléből*. Kiskunhalas, Thorma János Múzeum.
- ¹⁴ Polányi Károly. 2004 [1944]: *A nagy átalakulás*. Budapest, Napvilág Kiadó. Lásd továbbá: Chris Hann 2019: *Repatriating Polányi. Market Society in the Visegrád States*. Budapest, Central European University Press.
- ¹⁵ Polányi 2004 [1944].
- ¹⁶ A. Gergely András, Kamarás István, Varga Csaba 1986: *Egy kisssváros. Szociográfia*. Budapest, Művelődéskutató Intézet.